

Bon-BOM

2020. február | A Bon-Bon Onkepző Műhely lapja | 10. évfolyam, 5. szám

Christian Vulpus
2. oldal

Fehéroroszország
11. oldal

Biológiai érdekességek
5. oldal

A feminizmus
15. oldal

Christian Vulpius és a leghíresebb itáliai rablóvezér

259 éve, 1762 január 23-án született Christian August Vulpius német író, akiről mindmáig leginkább annyit tudnak, hogy Goethe sógora volt. Operák, drámák fűződnek a nevéhez, ám igazából egyetlen, kevésbé igényes művéről vált híressé Németországban és annak határain kívül. 1797-ben teremtette meg a zsványvezér, Rinaldo Rinaldini, az „utasok réme”, „Itália rettegett embere”, az „erdők és hegyek királya” alakját az akkor mindössze 25 éves Vulpius. A *Rinaldo Rinaldini, a legszebb és leghíresebb rablóvezér élettörténete, csodás kalandjai, merész tettei és halála* című könyv tipikus ponyva, tele hajmeresztő rablókalandokkal, harcokkal, csodálatos megmenekülésekkel, alagutakkal és rejtekajtókkal teli várkastéllyal, befalazott szerelmessel, titkos kincssel, vagyis a korabeli német rabló- és rémromantika minden kellékével, Itáliába helyezve.

Divatosak voltak a korban a rablótörténetek, amelyekben a főszereplő személyisége két véglet között ingadozott: vagy a „nemes lelkű bandita” volt (a rousseau-i „nemes vadember” európai megfelelőjeként), akit a társadalom szigora és igazságtalanságai száműztek a törvénytisztelő emberek közösségéből, vagy pedig a véreskezű, szadista gyilkos, akinek tettei fölött a polgárok kiélhették a borzongás iránti, mélyen emberi vágyukat. Az első csoportba tartozik az angol Robin

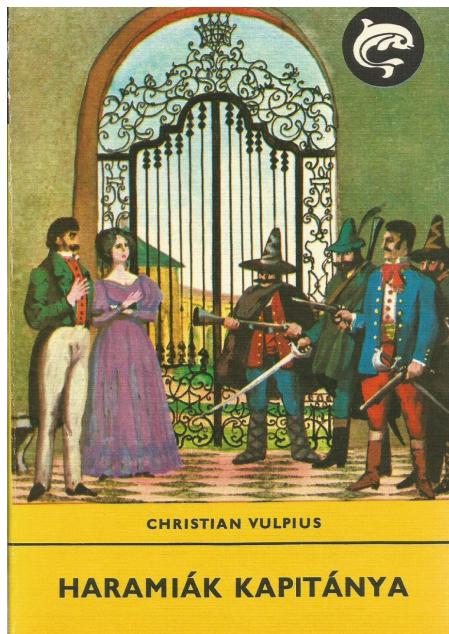
Hood (minden nemes lelkű zsvány ősatya), a francia Cartouche, a szlovák Jánosik, a magyar Sobri Jóska – tetteiket népdalok, mondák, mesék őrizték meg. A másodikban olyanokat találunk, mint a középkor rettegett rablólovagjai, az itáliai Mammone vagy a Fekete-erdei Hannikel. A 18. századi Németországban és Itáliában valóságos csapás volt a bűnözés. A bandák megtámadtak falvakat, sőt kisebb városokat is. A német paraszt azzal a kíváncsisággal fohászkodott az Úrhoz, hogy – utalva a leghírhedtebb rablóvezérekre – Hannikeltől és Stülpnertől, Schinderhannestől és Sonnenwirttól mentse meg.

Friedrich Schiller volt az első olyan író, aki a két toposzon túllépve drámai hőst faragott egy rablóból, és igyekezett pszichológiailag alátámasztani annak tetteit. Karl Moor rablóvezér nem jó és nem rossz önmagában, hanem ingadozó lélek. Schiller hagyományt teremtett, ám a legtöbb őt utánozni kívánó drámaíró műve nem emelkedett a kor rablólovag- és rémdrámáinak színvonalára fölé. Vulpius Rinaldinije viszont meghatározó szerepet tölt be a ponyvairódalomban. Idővel más ponyvaszerzők folytatták a történetet, és hol megkurtították, hol bővítették az eredeti históriát. Rinaldini elszakadt szerzőjétől, és elkezdett önálló életet élni.

Vulpius Rinaldinit egy valóban élt nápolyi zsványról, Angelo Duca vagy másként Angiolillo figurájáról mintázta, aki híres volt arról, hogy védelmezte a szüzek becsületét. A reformkori és dualizmus kori Magyarországon nagyon népszerűek voltak Rinaldini kalandjai a vásári ponyvát olvasók körében. Az ifjúság számára Szinnai Tivadar *Haramiák kapitánya* címen dolgozta át Vulpius művét.

Ez a szöveg az, amelynek egy sorát sem szabad komolyan mérlegelni, csak hagyni kell, hogy a már-már mesébe illő történet elsodorja az embert. A 18. században járunk, amikor Itália túl van a politikai és gazdasági hanyatláson, és tele az erdő meg hegy banditákkal, akik földönfutóvá lett parasztok, katonaszökevények vagy

éppen valami nemzeti vendetta (vérbosszú) menekültjei. Rinaldini nyolcszáz embernek parancsol, Toszkánától Nápolyig. Amellett, hogy rabol, az utasokat némi érték fejében szabadon engedi, sőt még – rablótól szemtelen nagyvonalúsággal – „biztos utazás” felirattal menlevelet bocsát számukra, nehogy emberei kétszer megsarcolják őket.

Rinaldini egy James Bond-i hős. Nemcsak a csinos olasz hősszerelmes, az *amoroso* típusa, akinek lába előtt hever báróné és cigánylány, grófné és apáca, hanem furfangos, minden bajból kiverekszi magát, minden zsvány ismeri Tirol hegyeitől a napégette Szicíliáig. Azonfelül művelt, gond nélkül kiadja

magát nápolyi grófnak, erdésznek vagy remetének, és a toszkántól a szicíliaiig beszél az összes olasz tájszólást, ami még manapság sem kis teljesítmény. Egyszóval: egy hihetetlenül sokoldalú személy.

Nem kevésbé csodálatos, hogy Rinaldini valóságos hadseregnek parancsol. A pápa, a toszkán nagyherceg, Lucca, Velence és Genova köztársaságok, a nápolyi király hadseregei (!) együttesen (!!!) nem bírnak el vele. Eből is látszik, hogy egy naivan szép méssével van dolgunk.

Viszont Rinaldini csak a gazdagoktól rabol, de nem bántja a szegényeket. S az olasz nép(ek) hőségé válik azáltal, hogy előbb a szicíliaiakat segíti a nápolyi, aztán a korzikaikat a francia uralom ellen. Egyszóval amolyan itáliai Tenkes kapitánya lett, lemosva nevéről a rablómúlt gyalázatát.

Vulpus műve valóságos rablóhíztériát váltott ki hazájában, majd más országokban is. Nem egy grófnő csak azért utazott Magyarországról is Itáliába, hogy találkozhasson a rettegett, de irgalmas szívű legendás olasz zsványokkal. Szerencsére többségüket megkímélte a sors egy valódi találkozástól. Sokan csalódottan számoltak be róla, hogy erdei zsványok helyett legfeljebb városi zsebmetszőkkel találkoztak – ami lássuk be, kiábrándító. Vagy éppen borsos árat kérő fogadósokkal, ami más, kevésbé romantikus formája a rablásnak. Néha azonban akadtak valódi találkozások. Széchenyi István le is rajzolt egy itáli-

ai zsványt népi viseletben, a jellegzetes pántlikás, csúcsos kalapban.

A Rinaldini-ponyva egy vadroman-tikus Itália-képet közvetített, ebben rejlett hatása a német közönségére. Olyan lözúngokat, mint hogy „Itáliában a levegőben van a zene” a polgári olvasóközönség könnyen megtanultott innen. Még a népdal születését is megörökítette a könyv: Rinaldini egy faluban hall egy dallamot, és ő maga emlékezetből fölidézve elpengeti gitárján, költve hozzá a szöveget. Később visszahallja saját költeményét a nép ajkán.

Ám Rozália, a hűséges cigánylány (még egy sztereotípiá) halála megváltoztatja a csélcsap, felelőtlenül szoknyákra és kincsekre vadászó betyárt, és rájön, hogy élete álma: harcolni Korzika függetlenségéért.

A németek 1927-ben és 1968-ban is megfilmesítették Rinaldini kalandjait. A hősszerelmes rabló sztereotípiája – amelyet nálunk leginkább Sobri Jóska fémjelez – valószínűleg soha nem kopik meg.

Paár Ádám

Felhasznált irodalom:

Rüdiget Safranski: Friedrich Schiller. Bp., 2007., Európa Kiadó
Sztanó László: Taljánok, olaszok, digók. A nemzeti sztereotípiák fogságában. Bp., 2014., Corvina

Érdekességek az emberi szervezetről

A mindennapokban számtalan olyan furcsaságot tapasztalhatunk a testünk működésével kapcsolatban, amit mindannyian ismerünk, de mégse feltétlen tudjuk, hogy miért történik. Miért cseng a fülünk? Miért látunk csillagokat? Miért érezzük hidegnek a tűzforró vizet? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre igyekszem válaszolni a cikkben.

Miért fáj a karunk, ha sokáig oldalsó középtartásban tartjuk?

Szervezetünkben a külvilág ingereinek felfogását a receptorsejtek végzik. Ezek olyan módosult idegsejtek, amelyek egy bizonyos külső (vagy szervezeten belüli) hatásra aktiválódnak, majd különböző módokon továbbítják az ingereket a szervezet belseje felé, ahol kialakulhat a válaszreakció. Ilyen receptorok például a nociceptorok, amik a fájdalom kialakulásáért felelősek. Ezek általában különböző szövetkárosító, mechanikai, kémiai vagy hőmérsékleti ingerekre reagálnak, melyek potenciálisan kárt okozhatnak a szervezetben. A szív- és vázizmokban lévő nociceptorok azonban oxigénhiány esetén is ingerületbe jönnek. Attól függetlenül viszont, hogy az inger más volt, a receptor aktivitásának a hatása nem fog változni, tehát ugyanúgy fájdalmat érzünk. Amikor a két karunkat sokáig oldalsó középtartásban tartjuk, az izmok

megfeszülnek, összenyomják az ereket, romlik a karban a vérellátás, ezért nem kapnak elég oxigént a sejtek. Az oxigénhiányra reagálnak a nociceptorok, ami fájdalomérzetet vált ki, és arra készítet minket, hogy engedjük le a karunkat, de ezt persze akarattal lehet ellensúlyozni. Egyes tanárok fenytésre is szokták alkalmazni a módszert. Az engedetlen gyerekeknek Dragomán György *A fehér király* című regényében is percekig feltartott kézzel kell állnia büntetésképp. Az én tanárain pedig mozdulatlanul guggoltatták az osztályt, ami hasonló okokból szintén nagyon tud fájni.

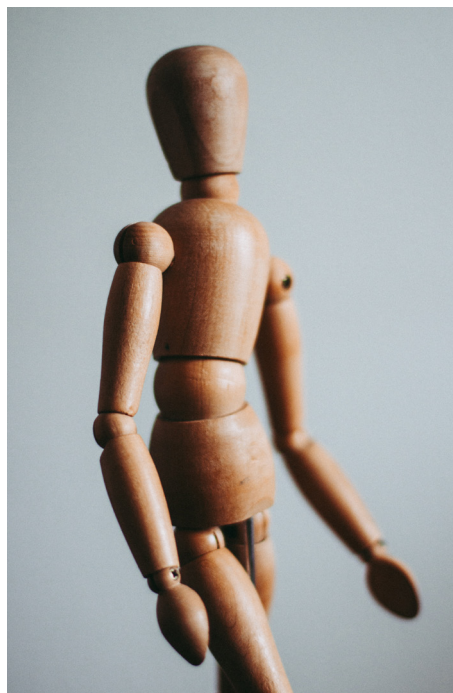
Miért lát csillagokat, akinek nagy ütés érte a fejét?

A szemünk a külvilág ingereit speciális receptorokkal érzékeli, ezeket hívjuk csapoknak, illetve pálcikáknak. A legtöbb receptorhoz hasonlóan, ezeknek is megvan az adekvát ingere, tehát az az ingertípus, amire leginkább érzékenyek, az, amiből kevés is elég ahhoz, hogy ingerületbe jöjjön a receptorsejt és továbbítsa az információt. Ez az inger lehet például mechanikai, kémiai vagy éppen maga a fény, ahogy az a csapokra és pálcikákra is jellemző. Viszont, ha nagyon nagy mennyiségben, nagy intenzitással érkezik, akkor másféle inger is aktiválhatja a re-

ceptorokat. Ha a szemet például nagy ütés éri, erre az intenzív mechanikai ingerre is reagálhatnak a receptorok, de a nociceptorokhoz hasonlóan a receptor funkciója most sem változik meg. A mechanikai ingerre ugyanúgy látás érzete fog kialakulni, nem fájdalomé. Ez persze nem egy rendezett, értelmezhető inger a szem és az agy számára, ezért nem felismerhető tárgyakat, képeket látunk, hanem csak alakatlan foltokat, fénypontokat, csillagokat.

Hasonló dolog történik akkor is, ha egy hatalmas ütés éri a fület. Ekkor az intenzív mechanikai inger hatására a fülben lévő receptorok is ingerületbe jönnek, és „csengeni” fog a fülünk.

Paradox hidegérzet

Aki óvatlanul nyúlkal forró vízbe, vagy markol rá a sütőben lévő tepsire, gyakran tapasztalhatja, hogy egy rövid időre az amúgy rettentő forró víz vagy egyéb felületet hidegnek éri. A szervezetünk a hőmérsékletet az egyéb ingerekhez hasonlóan receptorokkal érzékeli. Vannak hideg- és melegreceptoraink, előbbi 10–40°C között érzékeli a hőmérsékletet, míg utóbbi 30–45°C között. Ahhoz azonban, hogy a receptor által felfogott ingerből érzet legyen, és tudatosuljon, hogy mi történt, el kell jutnia az információnak az agyba. Ezt a feladatot az idegsejtek (neuronok) végzik el. Egy idegsejt legtöbbször úgy néz ki, hogy van egy sejtteste, ami tartalmazza a sejt működéséhez szükséges különböző sejtszervecskéket, illetve van egy vagy több hosszú nyúlványa a végén tapadókoronghoz vagy talpacskaéhoz hasonló képződményekkel. Leegyszerűsítve ezeket a nyúlványokat hívjuk idegrostoknak, amiken végigfut az ingerület, majd a „talpacskáknál” adódik át egy másik idegsejtre. A neuronok a receptorsejtekről indulva (amik maguk is módosult idegsejtek) hosszú láncolatot képeznek egészen az agy megfelelő területéig. Van olyan idegrost, ami gyorsabban viszi az információt, míg mások lassabban. A hidegérzet gyors idegrostokon jut el az agyig, míg a meleg lassabban. 45°C fölötti hőmérsékleten megfigyelhető,

hogy egy pillanatra hidegnek érezzük a vizet, majd ez átvált erős fájdalomba. Ez azért van, mert ilyen hőmérsékletnél újra aktiválódnak a hidegreceptorok és mintegy beelőzve, gyorsan elszállítják az ingert az agyba. Ekkor jelentkezik a paradox hidegérzet. Kicsit később a lassabb idegrostokon érkező fájdalom is megérkezik, 45°C felett ugyanis olyan receptorokkal érzékeljük a hőmérsékletet, melyek a forróság mellett fájdalmat is közvetítenek.

Miért sötétül el a világ, ha verőfényes napsütésből bemegyünk a szobába?

Elég kellemetlen érzés tud lenni, amikor az ember huzamosabb időt kint tölt a verőfényes napsütésben, majd bemegy a szobába, ahol egy ideig csak sötét foltokat, vagy konkrétan semmit sem lát. Azonban nem kell megijedni, ez egy teljesen normális folyamat eredménye.

Szemünkben a fény érzékelése fotoreceptorokkal történik, ezeket hívjuk csapoknak és pálcikáknak. A kétféle receptorsejt mellett, hogy kicsit eltérő kinézetű, a funkciójában is különbözik. A csapok felelősek a színlátásért, viszonylag sok fényt igényelnek ahhoz, hogy ingerületbe jöjjenek, és nappali fényben főleg ezekkel történik a fény érzékelése. A pálcikák rendkívül érzékeny receptorsejtek, már egy-két fotonból ingerületbe jönnek, de velük nem látunk színeket és főleg a szürkületi, esti látásban van szerepük. Épp ezért van

az, hogy sötétben mindent fekete-fehérnek látunk, hiszen ilyenkor nem érkezik elég fény a szemünkbe ahhoz, hogy a színlátásért felelős csapok is ingerületbe jöjjenek.

A fényérzékelő receptorsejtek működéséhez elengedhetetlenek a fotopigmentek. Ezek olyan fehérjék, amelyek mind a csapoknak, mind a pálcikáknak fontos alkotói, hiszen a pigmentjeiknek köszönhetően ők azok, akik képesek elnyelni a fényt, és ezáltal ingerületbe jöhet a receptorsejt.

Mint mondtam, a pálcikák főleg a szürkületi látásban fontosak, erős nappali fényben viszont hamar telítődnek. Fotopigmentjük a rodopszin, amelynek pigment része fény hatására átalakul, kikerül a sejtből, és időbe telik, amíg regenerálódva visszatér a receptorsejtbe, és újra képes lesz a fény elnyelésére, ezáltal pedig az érzékelésre. Kicsit olyan, mintha főzni akarnál, de minden edényed koszos, ezért először be kell pakolnod a mosogatógépbe, és meg kell várnod, amíg újra visszakapod a tiszta edényeket. Erős fényről belépve a szobába, vagy a lámpát lekapcsolva tehát el kell telnie egy kis időnek, amíg a fényben telítődött, szürkületi látásért felelős pálcikák regenerálódnak, és alkalmasak lesznek a látásra. Köznapian szólva a szemünk megszokja a sötétet.

Miért fáj a szülés?

Már az egészen kicsi gyerekeknek is meg kell tapasztalniuk, hogy nem kap-

hatnak meg vagy csinálhatnak mindent egyszerre. Néha kompromisszumokat kell kötni. Így van ez az evolúcióval is. Az ember evolúciója során eljutottunk a fán mászó majmoktól a jelenlegi változatig, a két lábon járó *Homo sapiens*ig, a bölcs emberig. Az előző mondatban két fontos esemény is elhangzott, hiszen a mai ember felegyenesedett, ezzel szabaddá vált a mellső végtagja, és megnőtt az agytérfogata. Ahhoz, hogy előbbit véghezvigye, át kellett alakulnia a csontvázrendszerének. Sok egyéb változás mellett megváltozott a medence alakja, hogy megfelelő függesztést jelleentsen a lábak számára és elbírja a felsőtestet, így elődjainkhez viszonyítva valamennyivel beszűkült a szülőcsatorna is. Ugyanakkor ahhoz, hogy okosabbak legyünk, némileg meg kellett nőnie a fejünknek is. Ez a két esemény egyrészt azt eredményezte, hogy igencsak fejletlenül jönnek világra a gyermekeink, hiszen, ha tovább nőnének, még nehezebb lenne őket kipréselni. Ráadásul az idegrendszer megfelelő fejlettségének eléréséhez szintén sok idő kell, így a kisgyerekek több évig szorulnak szüleik gondoskodására. A másik eredmény pedig az, hogy ugyan a nőknek még így is szélesebb valamivel a csípője, mint a férfiaknak, de csak pont annyira, hogy kicsit összenyomva nagy erőlködések árán éppen kiférjen a gyerek feje, ezért a szülés erős fájdalmakkal jár. Sok más emlősállat egy arányaiban sokkal szélesebb csatornán szüli meg gyakorlatilag gond nélkül a kisebb fejű utódait,

viszont nem szabadult fel a mellső végtagjuk, amit rengeteg hasznos dologra tudnának használni, és nem rendelkeznek olyan agykapacitással, mint az emberek. Mindezek érdekében tehát kompromisszumot kellett kötni.

Magashegyi edzőtábor élettana

Sokszor hallani, hogy az élsportolókat fontos versenyek előtt elviszik magas hegységekbe edzeni. Nagy tengerszint feletti magasságon alacsonyabb légnyomás tapasztalható, hiszen kisebb légoszlop nehezedik az emberre. A légnyomás csökkenésével azonban aránylag csökken az oxigénkoncentráció is, így sokkal nagyobb hatékonysággal kell elszállítani a tüdőből, hogy egyik szerv se szenvedjen hiányt. Szervezetünkben az oxigénszállítást a hemoglobin nevű molekula végzi, ami a vörösvértestekben található meg. Mikor felutazunk a hegyekre, a lecsökkent légnyomás miatt a tüdőben is kevesebb lesz az oxigén, ezért a hemoglobin molekulák nem tudnak elegendőt megkötni, majd elszállítani a szövetekhez. Ilyenkor szervezetünk érzékeli a hiányt és a vese elkezd fokozottan termelni az eritropoetin nevű hormont, ami a vörösvértestek képződését segíti elő. Mivel a hemoglobin a vörösvértestekben található, ezért annak növelésével az oxigénszállító molekulák száma is megnő, ezáltal pedig hatékonyabb lesz az elszállítás. Ez az emelkedett vörösvértest szint néhány hétig megmarad,

miután elhagytuk a magaslatot, ezért a közelgő versenyen aránylag jobb lehet a hegyekben felkészült versenyzők szervezetének oxigénellátása, ezáltal pedig a teljesítménye is.

Miért sóhajtunk fel néha-néha olvasás közben?

Érdeemes megfigyelni, hogy mikor nyugalomban fekszünk az ágyban, vagy éppen kényelmesen ülünk egy karosszékben, szépen lassan lélegzünk, de néha veszünk egy-egy nagy levegőt. Az efféle sóhaj kiváltásához nem kell semmilyen felháborító esemény, vagy érzelmes történet, tisztán élettani okai vannak. A tüdőnk felépítése leginkább egy egyre kisebb csövekre ága­zó korallra vagy bokorra emlékeztet, ami szőlőfürtszerű képződményekben végződik. Az egyes szőlőszemek a léghólyagocskák. Erre a szerteágazó felépítésre azért van szükség, hogy minél nagyobb felületen történjen meg a gázcseré, és ezáltal hatékonyabb legyen. A léghólyagocskák belső oldalán azonban van egy folyadékréteg, ami a levegő gáz fázisával érintkezve nagy felületi feszültséget eredményez, minek hatására összelapulnának a hólyagok. Ennek nem szabad megtörténni, mert akkor elveszik a nagy felület és romlik a gázcseré hatékonysága. Épp ezért megjelent itt egy olyan molekula, ami a felületi feszültséget ellensúlyozza és kimerévíti a léghólyagocskákat. Ezt hívjuk surfactantnak. Egyszerűen szólva ez egy olyan molekula, aminek

az egyik fele „szereti” a vizet, a másik fele viszont „utálja” és igyekszik minél messzebb kerülni tőle. A surfactant molekulák ezért úgy helyezkednek el, hogy a vizet kedvelő (hidrofil) felük a folyadék rétegbe merül, a vizet nem kedvelő (hidrofób) felük pedig a hólyag belsejében lévő levegőbe merednek. Ha a tüdő össze akarna esni, akkor a surfactant molekulák hidrofób részei közel kerülnének egymáshoz, ami cseppet sem előnyös számukra, igyekeznek távol maradni egymástól, ezáltal kimerévítik a léghólyagocskákat. Nyugalomban minden pici légvételnél egyre közelebb kerülnek a molekulák, ha viszont néha-néha felsóhajtunk, jobban kitágul a tüdőnk, és számukra előnyös módon újra eltávolodhatnak egymástól a hidrofób részek.

Miért nagy a hasa az éhező afrikai kisgyerekeknek?

Biztos mindenki látott már éhező kisgyerekeket, akiknek minden végtagja csont és bőr, de mégis furcsán nagy hasuk van. Véletlenül se gondoljuk, hogy ennek a lerakódott zsír az oka, valami egészen más áll a háttérben. Ahhoz, hogy megértsük a lényegét, ismernünk kell a keringési rendszer működésének egyes részeit. A szívből kilépő legnagyobb verőér az aorta, ami később egyre kisebb és kisebb erekre ágazik, míg végül elérjük a szöveteket behálózó hajszálvékony kapillárisokat (hajszálerek). A hajszálerek ezek után egyre vastagabb vénákba szedődnek össze, míg végül visszaérünk a szívhez. A kapillárisok fala rendkívül vékony, csupán egyetlen sejtrétegű laphám borítja, ráadásul még kisebb-nagyobb pórusok is találhatók rajta, ezért kitűnően alkalmas arra, hogy bizonyos anyagokat átengedjen a szövetekhez, illetve másokat pedig felvegyen onnan. Ahhoz viszont, hogy ténylegesen kimenjenek az anyagok, kell még egy kis rásegítés, hiszen lényegében a verőerek területén uralkodó nagy vérnyomás fogja kipréselni a dolgokat. A kapillárisokból kiszűrődő folyadékot hívjuk szövetnedvnek, ami számos tápanyagot, illetve egyéb kisebb molekulát tartalmaz, de a nagyobb méretű anyagok, mint pl. a fehérjék vagy éppen a vérben lévő sejtek (fehérvérsejt, vörösvértest stb.) nem jutnak át a hajszálerek falán, hanem

az erekben maradnak. A szövetnedv biztosítja, hogy minden sejthez eljussanak a tápanyagok, illetve a sejtekben keletkező bomlástermékek pedig elszállítódjanak. Ehhez az elszállításához viszont valahogy vissza kell kerülnie a szövetnedvnek az erekbe. Ennél a pontnál kapóra jön nekünk, hogy fehérjék nem jutottak át az érfalon, a folyadék viszont igen, ugyanis ezzel jelentősen lecsökkent a vérnyomás az erekben, és köznapian szólva egy igen csak tömény keverék maradt vissza. Ebben az állapotban az eddigi kipréselő hatás megfordul, és most a bomlástermékekkel teli szövetnedv igyekszik visszaáramlani a „tömény” erekbe. Az éhező emberek vérebe a megfelelő táplálék hiánya miatt nem kerül elég fehérje, ami kellően „töménnyé” tudná tenni az erekben visszamaradó folyadékot, ahhoz, hogy a szövetnedv visszaszívódjon, ezért felhalmozódik a szövetközi térben és úgynevezett ödéma alakul ki. Az éhező kisgyerekeknek tehát a sok-sok kiszűrődött folyadék miatt van duzzadt hasa.

Rácz Dorottya

Jöjj és lásd: Fehéroroszország régen és ma

Az utóbbi időben egyre többet hallotunk Fehéroroszországról a 2020-as elnökválasztás miatt kirobbant politikai válság és az ország kétséges körülmények között újraválasztott vezetője, Aljakszandr Rihoravics Lukasenka elleni tüntetések miatt, aki 1994-től van hatalmon. Bár egyetemi földrajz szakos tanulmányaimból emlékeztem valamennyire az országra, a híreket olvasva egyre több kérdés fogalmazódott meg bennem. Hogyan írjuk helyesen az ország nevét? Mit érdemes tudni a fehérorosz népről és nyelvükről? Mióta létezik Fehéroroszország a térképen önálló államként?

Belarusszia vagy Belorusszia?

A „fehérorosz” megnevezés a magyar nyelvben 1881-től jelent meg biztosan, a német *Weißrusse* tükörfordításaként. Az alcímben említett másik kettő szláv eredetű. Igaz, hogy csak egy betű az eltérés, de mégis nagy a különbség – hogy pontosan miért, arra hamarosan részletesen is kitérek. A magyar helyesírásban ugyanakkor mindkettő helyes forma a Fehéroroszország mellett.

Az indoeurópai szláv törzsek a 6–8. század folyamán kerültek nagyjából a mai területükre, és kezdték meg államisági fejlődésüket. A keleti szláv törzsek is különféle államokat hoztak létre, amiket Rusznak neveztek (pl. Fe-

kete Rusz, Fehér Rusz vagy Nagy Rusz). A „rusz” elnevezés eredetileg azokra a vikingekre vonatkozott, akik az első keleti szláv államalakulatok élén álltak. Az állam lakóit az ebből képzett melléknévvel nevezték ruszinak. A magyar alak is ebből származik: eredetileg minden keleti szlávot orosznak (vagy urusznak) hívtak, a mai értelemben vett oroszokat pedig muszkának, Moszkva nevéből képezve.

A 17. század közepétől a moszkvai központú állam (Nagy Rusz) elkezdett nyugat felé terjeszkedni, és kialakult az az elképzelés, hogy az orosz állam három egykori Ruszból áll: a Fehér, a Kis és a Nagy Rusz alkot egy államot és a három nép – a fehérorosz, a kisorosz (azaz az ukrán) és a nagyorosz – pedig az egységes orosz népet.

A belarusz kifejezést a politikai korrektség indokolja, főleg Fehéroroszország 1991-es függetlenné válása óta. Az orosz helyesírási alakja a belorusz, ahonnan a magyarok is átvették kezdetben.

A mai nyelvhasználók nagy aránya (mintegy 70%-a) továbbra is használja az állami szinten elismert orosz nyelvet otthonában. A belarusz nyelvet gyakran a nacionalizmussal azonosítják, és jövője nagyban múlik a helyi értelmiségen. A két nyelv fúziójaként egyébként kezd kialakulni a *transzjanka*, amiben orosz szavakat ejtenek ki a belarusz nyelv szabályai szerint.

Az ország története röviden

A középkor kezdetén létrejövő, már említett Fehér Ruszt bekebelezte a Kijevi Rusz, majd később a Litván Nagyfejedelemség területét képezte. Az 1569-es lublini uniótól lengyel befolyás volt érvényben a terület fölött, aminek 1795-ös felosztását követően az Orosz Birodalom részévé vált.

A területen 1918-ban, az első világháború idején jött létre újra önálló állam: német bábáskodásnak köszönhetően, a keleti fronton elért sikerek után, az Orosz Birodalom gyengítésére.

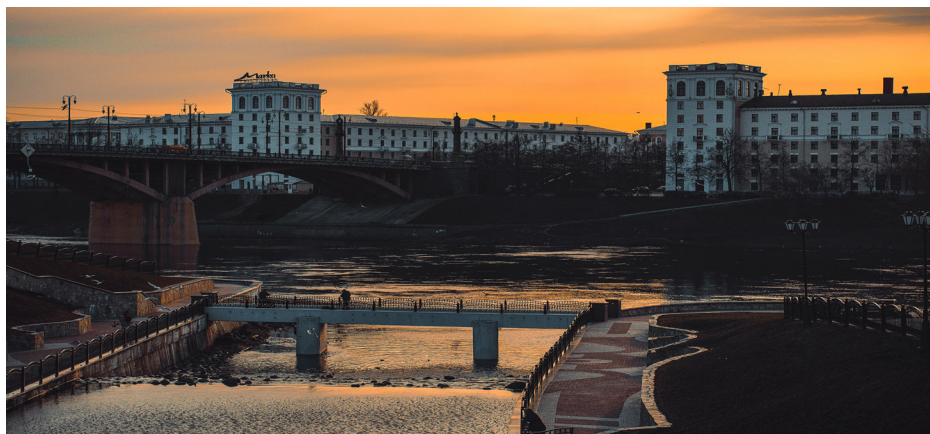
1919-re a frissen megalakuló Szovjetunió érdekszférájába került. A bolsevikok sikerrel foglalták el és tartották meg, így a Szovjetunió egyik megalapítójává vált, és kommunista tagköztársaság volt 1991-ig.

Időközben – rövid intermezzoként – a második világhéges idején a Barbarossa-hadművelet során német csapatok foglalták el. A megszállók elleni parti-

zánharcoknak és a megtorlásnak állít emléket Alesz Adamovics belarusz író *Hatinyi harangok* című történelmi regénye, amit az Elem Klimov által rendezett és 1985-ben bemutatott *Jöjj és lásd!* című film dolgozott fel. Az ország vesztesége óriási volt a második világháborúban: a nyolcmillió lakosból 2,3 millió a háborús harcok áldozatává vált. Az ország mai, végleges területe a második világháborút lezáró 1947-es párizsi béke értelmében jött létre.

Az 1986-os csernobili atomkatasztrófából legsúlyosabban Fehéroroszország részesült: a határközeli területek a mai napig élethetetlenek a radioaktív por miatt.

1991-től az ország elviekben szabad és független állam, 1994-től Lukasenka elnök vezeti. Ez a függetlenség azonban több szempontból is kétséges, nem lehet véletlen, hogy Belarussziát Európa utolsó diktatúrájaként emlegetik. Címere is leplezetlenül a szocialista egy pártrendszeri időket idézi: a Földet és

az országot körbefonó gabonakoszorú felett a vörös csillag tündököl.

Zászlói – mert több is van – szintén a történelmi kettősségre utalnak. Az egyik a szovjet időkben bevezetett, majd az ideológiai elemektől megtisztított állami, ahol a piros és zöld vízszintes sávok közül az előbbi a múltbeli harci eredményekre utal, az utóbbi pedig az ország fényes jövőjét és a területének egyharmadát borító erdőket szimbolizálja. A bal oldalán függőleges sávban fehér alapon vörös népművészeti minta, ún. *rucsnyik* található. A másik zászló az 1918-as első függetlenné váláshoz kapcsolódik, és inkább az ellenzéki körökben használják a fehér–vörös–fehér zászlót, közepében címerrel, amin egy kettőskeresztes címert tartó fehér lovag van, vörös alapon.

Általános földrajzi jellemzők

A 208 ezer négyzetkilométernyi ország a kelet-európai-síkságon terül el. Magyarországhoz hasonlóan 9,5 millió lakosa van, népsűrűsége azonban feleakkora.

Három nagyobb tájra osztható: délen a mocsaras Poleszje; középen a Fehér-orosz hátság (ami a legmagasabb pontját, a 345 méter magas Dzsjarzsinszkáját is hordozza); északon pedig a jégvája Fehérorosz-tóvidék. Területén hatalmas tűlevelű erdők találhatók, így nem csoda, hogy egykor a Szovjetunió fő gyufaellátója volt.

Az ország energiahordozókban és ásványkincsekben is szegény, ezért jelentős behozatalra szorul. A szovjet

időknek köszönhetően azonban jelentős feldolgozóipari kapacitással rendelkezik, így fejlett jármű- és mezőgépgyártása ma is működik: itt készülnek a hazánkban is jól ismert MTZ-traktorok; vagy a BelAz építőipari és bányászati járművek (dömperek). Vegyipara is jelentős, ami a területén feltárt kősóra és kálisóra alapul – itt üzemelt az egykori Szovjetunió leghatalmasabb káliműtrágya kombinátja.

Az országnak fontos szerepe volt és van kelet és nyugat összekötésében, ezért elsősorban a kelet-nyugati tranzit utak fejlettek, Breszt pedig történelmi belvárosa és erődje mellett fontos szerepet tölt be ebben a rendszerben: Oroszország kapuja, stratégiai Moszkva és Pétervár elővédje.

Nemzeti ételek és italok

A szerény termőterületekkel rendelkező ország nem az ételeiről a leghíresebb. A szegények alapvető élelmiszere burgonyán alapul. Előszeretettel fogyasztják a tojásból és hagymából készült krumplipalacsintát vagy krumpligombócot, vagy a savanyú levest (*jourt*). Az italok közül kettő emelkedik ki: az egyik a sör, másik a retek alapú, melegen felszolgált vodka.

Sport

Sportversenyen először az 1952-es, Helsinkiben rendezett olimpián vett részt fehérorosz atléta, de még a Szovjetunió

csapatának tagjaként. Független államként először 1994-ben szerepelt olimpián, azóta 87 olimpiai érmet szereztek a fehérorosz sportolók. A sportágak köre viszonylag szűk, amikben sikeresek: evezés, kajak-kenu, súlyemelés, ökölvívás.

Az országban hagyományosan a legnépszerűbb sportágak a jégkorong és a labdarúgás. A belorusz labdarúgás nemzeti válogatott szinten kevés eredményt tud felmutatni, bár a hivatalos nemzetközi ranglistán a 36. helyen szerepel. Klubcsapat szinten sem kiemelkedő, egyedül a Bate Boriszov 2012-ben történt menetelése említésre méltó a Bajnokok Ligájában: Debrecen után a Bayer Münchent és a Lille csapatát is sikerült legyőznie.

Más a helyzet a jégkoronggal, ugyanis ebben a sportágban a belorusz nemzeti válogatott rendszeres szereplője az A-csoportos világbajnokságoknak és olimpiai játékoknak.

Érdekesség még ehhez kapcsolódóan, hogy a fehérorosz versenyzők a nemzetközi erősemler versenyeken is gyakran előkelő helyeken végeznek.

Híres művészek

Talán kisebb-nagyobb gondolkodás után sem jutna eszébe sokunknak híres fehérorosz művész, azonban két személy nevét mindenképpen érdemes megjegyezni.

Az egyikük a kevésbé szlávosl hangzású nevet viselő Marc Chagall modern festőművész, eredeti nevén Moise Za-

harovics Sagalov, Vityebszk szülötte.

A másikuk egy kortárs író és oknyomozó újságíró, Szvjatlana Alekszijevis, aki 2015-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. Műveiben a közös posztszovjet traumákat dolgozza fel interjúk alapján, melyeken keresztül képet kaphatunk a történelmi események egyénre gyakorolt hatásáról, és feldolgozhatatlannal való megbirkózásról.

Az ország sorsának követésével szemlélhetjük, hogy hogyan formálódik egy nép öntudata a 21. században, amely ideje nagy részét más nemzetek fennhatósága alatt töltötte.

Szerémi Kristóf

Felhasznált források

<https://m.nyest.hu/hirek/belorusz-belorusz-melyik-a-helyes> utolsó letöltés 2021. február 03.

<https://m.nyest.hu/hirek/kije-vi-vagy-oorosz> utolsó letöltés 2021. február 03.

Európa regionális földrajza 2. Társadalomföldrajz. Szerk.: Probáld Ferenc, Szabó Pál, Bernek Ágnes, Hajdú-Moharos József, Karácsonyi Dávid, Szegedi Nándor, Varga Gábor. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014.

https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_527_eu_regionalis_foldrajz_2/ch07s07.html utolsó letöltés 2021. február 03.

<https://www.crwflags.com/fotw/flags/by.html> utolsó letöltés 2021. február 03.

A feminizmus Virginia Woolf szemszögéből és ma

A következő könyvklub témája a feminizmus, és lehetőségként felmerült Virginia Woolf *Saját szoba* című kötetének közös olvasása is. A közös könyv Melinda Gates: *A nő helye* maradt, ellenben úgy gondolom, érdemes beszélni a *Saját szobáról* is, hiszen érdekes kérdéseket feszeget a nők helyzetéről. emiatt, az alábbiakban szeretném összehasonlítani a Woolf által lefestett helyzetet a modern, nyugati kultúrában lévő női helyzettel.

Alapvetően a *Saját szobát* több részre lehet felosztani: a könyvtár használata, vagyis közintézmények használata, a társadalom reprezentációja a könyveken keresztül, majd pedig magában az írásokban keresi a női ismertetőjegyeket, és ezek hibáit. A konklúziója a könyvnek, hogy saját szoba és 500 font nélkül lehet valójában csak aktívan a kreatív írásban elmélyedni. Ezeket a részeket fogom egyesével kisebb részegységekben vizsgálni.

Köz- és oktatási intézmények látogatása

A történet felvezetése, hogy megkérték a szerzőt, írjon a nő és a regény kapcsolatáról, így első útja a könyvtárba vezetett, ahol kutatásokat végezhetne. Ám a könyvtárba nem tud bemenni, hiszen

csak az egyetem (akkor csak férfi) hallgatói kaphattak bebocsátást. Alapvetően ez a szegmense a történetnek alig változott az évek során: az egyetemi könyvtárak alapvetően a hallgatóknak és tanáraiknak készülnek. Természetesen meg kell jegyezni, hogy azóta helyben használatra már lehet külsős személynek is használni az állományt több egyetemi könyvtárban is. Fontos, hogy akkoriban a közkönyvtárak még nem, vagy csak korlátozottan léteztek, így

a civileknek nem feltétlen volt akkor lehetőségük a kutatásra.

Ha egyet hátra lépünk, akkor ebben az esetben a kérdés valójában az, hogy az oktatáshoz mindenki hozzájuthat? A tankötelezettség miatt egyértelműnek tűnhet, hogy az alapoktatást megkapják a diákok, vagyis általános- és középiskolai oktatásban részt vehetnek. Ellenben érdemes megjegyezni, hogy a pénz itt is kardinális kérdés lehet. Ahhoz, hogy tartani tudja a tempót a diák, alapvető igényeknek kell teljesülnie: az étkezés stabilitásának, a megfelelő otthonnak és az információk eléréséhez. Ha pedig ez korlátozva van, bár oktatásban részesül, ennek hatása nehezebben érvényesül.

Ehhez kapcsolódik a feminizmus egyik jelentős problémája is: a menstruációs szegénység. Több kutatás is létezik a témában, melyek 10–25%-ra tippelik azoknak a nőknek a hányadát, akiknek Magyarországon problémát okoz a női intim higiéniai eszközök megvásárlása. Ennek okán alternatív megoldások mellett sokan a menstruációs időszakban (vagy legalábbis egy részében) nem járnak iskolába, így lemaradnak, amely az alapvető szegénység mellett egy még nagyobb hátráltatóerő lehet. Sokuknak így pedig kevesebb az esélye a felsőoktatásba való bekerüléshez, vagy úgy általában a szegénységből való kitöréshez. Ehhez pedig hozzátartozik, hogy sokszor ez nemcsak az oktatásban, de

később a munkában is megjelenik, így az érintett nők nagy része rosszabb minőségű, alkalmi, illetve részmunkaidős munkában helyezkedik el.

A média visszahangja a női nemről

A könyvben a következő állomás, amikor Woolf a női nemről keres könyveket. Ebben a kutatásában azt tapasztalja, hogy férfiak írnak nőkről, míg nők szinte egyáltalán nem férfiakról. Ha a modern médiát vesszük alapul, akkor bár arányaiban változott a kép, még mindig azt vehetjük észre, hogy általában férfiak írnak, beszélnek, nyilatkoznak nőkről.

Caroline Criado Perez az ellen próbál küzdeni, hogy a médiában a nők is teret kapjanak, főleg olyan formában, amikor alapvetően női problémakörökről van szó. A kezdeményezés ott kezdődött, amikor a *Today* című rádiós műsorban két fontos, nőket érintő téma is műsorra került (emlőrák és a tinédzserkori terhesség), de mind a kérdező, mind a szakértő férfi volt. Perez ezért céljaul tűzte ki, hogy legalább a nőket érintő témában nők szólalhassanak fel, és mondhassák el véleményüket a média egyes területein belül is.

Ha kicsit távolabbról szemléljük a média kérdését a nemiség szempontjából, akkor rá kell jönnünk, hogy művészeti ágakban is alapvető normalitás a férfi nézőpontok megjelenítése. Ah-

hoz, hogy ezt számszerűsítve is értékelhetjük, különféle teszteket hoztak létre. A leghíresebb a Bechdel-teszt.

A Bechdel-tesztet már 1985-ben megalkották, de a kritikusok csak a 2010-es években kezdtek el róla beszélni aktívan. Lényege, hogy egy filmben (ezt később alkalmazták a könyvekre, képregényekre és videójátékokra is) legalább két névvel rendelkező női szereplő legyen, melyek beszélnek egymással, de nem (csak) férfiakról. A bechdel-test.com 4400 filmet listáz ki, melyből a teszten összesen 56% teljesítette az összes követelményt. Ez valójában azt jelenti, hogy a listázott filmek 44%-ban nem alkotnak női szereplőt, nem jelennek meg aktívan a vásznon, vagy pedig reprezentációjuk csak a férfiak miatt, arra utalva létezik.

A tesztnek negatívumként róják fel, hogy sok film azért mehet át, mert nem a férfiakról, hanem más, tipikusan női szerepekről (házimunka, gyerekvállalás) beszélnek a női szereplők. Emellett az, hogy a teszten átmegy, nem jelenti azt, hogy maga a film ne lenne szexista, ahogyan feltétlenül azt sem jelenti, hogy az. Inkább iránymutató abból a szempontból, hogy mennyit, és milyen szerepkörben szerepelnek nők a filmekben.

A Bechdel-teszt inspirált másokat is, hogy hasonló összehasonlításokat végezzenek: a Zimbardo-teszt a férfiak szerepkörét vizsgálja meg, a Russo-teszt pedig az LGBTQ-karakterek hiteles ábrázolását próbálja górcső alá venni.

A nők és az írás

Woolf, amikor írta a könyvét, részletesen elemezte a női irodalom résztvevőit kritikai szempontból is. Talán ez a helyszín, ahol a legtöbbet, mégis a legkevesebbet változott az akkori helyzethez képest.

Az, hogy most egy nő írhat, egyáltalán nem különösebb dolog. Alapvetően, amennyire láthatjuk, nők és férfiak nagyjából egyenlő mennyiségben írnak fikciós műveket, publicisztikákat. A különbség valójában az, hogy mit írnak és hogyan kezelik ezt.

Ha az irodalomra nézünk, akkor azt lehet látni, hogy több különféle zsánerekből áll, és többféle korosztálynak szól. A mai napig vannak téves, szexista beidegződések, amelyek ettől még élnek a köztudatban, és emiatt is generálja azt, ahogy a sztereotípiák él még. Ilyen például, hogy a nők inkább a fiatalabb korosztálynak írnak, illetve alapvetően romantikus történeteket. Míg a „keményebb” zsánerek, a kalandregények, sci-fi és fantasy, valahogyan férfiasabban jelennek meg. Amint pedig ezek az elemek átszivárognak a romantikus könyvek világába, egy új bélyeget kap, így különítve el az alapvető férfi irodalomról (jó példák erre a fantasztikus romantikus könyvek, melyeket most misztikus romantika címen kategorizáltak be).

A szépirodalom, hogyha lehet ilyen kategóriát felállítani, pedig még mindig alapvetően a férfi szerzők terepe. Itthon 2020-ban 117 magyar szerző szépirodalmi prózaalkotása jelent meg, melyből összesen 26 szerző volt nő. Ezt pedig aktívan látjuk a szépirodalmi díjazásokban is: Libri irodalmi díj 2016–2020 között a rövid listáján összesen szereplő nyolc női szerző kilenc jelölést kapott. Ehhez képest a három díjazott női szerző impozáns eredménynek mondható, bár érdekes megjegyezni, hogy mindhárom női nyertes a zsűri díját kapta.

Saját szoba és 500 font

Woolf végkonklúziónak azt szűri le, hogy alkotni úgy lehet, ha a nőnek van saját szobája és 500 font kereste. Ez a pénzügyi függetlenséget és zavartalan munkaidőt jelent.

A feminizmus egyik legfelkapottabb kérdése a nők és a férfiak közötti bérszakadék. Ez 2014-ben az Európai Unióban 16,2%, ami mutatja, hogy bár a nő dolgozhat, és lehet önálló, független keresete, ez sokszor kevesebb, mint amit egy férfi keres. Emellett a nők nagyobb arányban vállalnak részmunkaidős, illetve olyan munkát, amely után alapvetően kevesebb fizetség járhat, így még tovább növekszik a két nem közti különbség.

Más szempontokból nagy általános-ságban a láthatatlan munka (háztartás

vezetése, gyermek- és idősgondozás) még mindig a nők feladata. Alapvetően, míg a férfi naponta 0,5-2 órát végzi ezeket a feladatokat, addig a nők 3-6 órát is dolgozhatnak láthatatlan munkát.

Érdekes adalék az íráshoz, hogy sokszor a fikciós regények (de itt kiterjedhet a lírára, rövidprózára vagy nem fikciós munkára is) jogdíjai nem elegendőek ahhoz, hogy abból megéljen a szerző (ez főként igaz nem angol-szász országokra, és ugyanígy Magyarországra is). Ennek tudatában az írás sok esetben azt jelenti, hogy egy nő elvégzi a fizetett munkáját, a láthatatlan munkát, és csak ezután állhat neki a kreatív íráshoz.

Saját szoba, rendes fizetés, megvan minden?

A *Saját szoba* egy különleges korban íródott: azóta a nemi egyenlőtlenség egyre csökken, szavazati jogaink mellett rengeteg más téren is fejlődést érhattünk el. Ám alapvetően a hagyományokat, és a férfi nézőpontú világot lassan lehetséges a teljes egyenlőség felé irányítani, így a mai napig vannak olyan elemek, amelyekkel részben, vagy egészben Virginia Woolf is küzdött a saját idejében.

Telek Zsuzsa

Takács Zsuzsa: A Vak Remény gyöngülése

Találkozni akartam volna a Vak Reménnyel,
kértem, hogy mondjon egy alkalmas helyet.
Az Utolsó Ítélet terét, például, Budapesten, vagy
valamilyen süllyedő szigetet, ahonnan nem vezet
visszaút haza. Egy kristálygömb közepét. Egy éjjeli
menedékhelyet, ahol épp agyonütnek valakit.
Ismerje el, hogy reménykedése ostoba volt.
Hamis és gyomorforgatóan rózsaszín, akárcsak
ő maga. Szerettem volna vérig sérteni,
mert annyi évtizeden keresztül áltatott.

Hogy míg a többiek elestek, én talpon maradtam,
mivel a túlélésben van valami visszataszító.
Remegett és sápadt a mobil a kezemben,
annyira keményen beszéltem vele.
Te rohadt állat! – kiabálta a Hangom,
s a szememből közben hulltak az önsajnálat
könnyei. Szabadkozott, hogy nem ér rá.
Naponta százával érkeznek az enyémhez
hasonló segélyhívások hozzá, mondta.
És hogy az összeomlás szélén áll maga is.

Impresszum

Szerkeszti: Herbst Rebeka
Munkatársak: Paár Ádám, Rácz Dorottya,
Szerémi Kristóf, Telek Zsuzsa
Korrektor: Barta Eszter
Tördelő: Herbst Rebeka
A borító a www.unsplash.com webhelyről származik.

Szerkesztőség: 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt. 1.
E-mail: bom@e-nyelv.hu
Honlap (korábbi számokkal): www.bolyaimuhely.hu
Alapítva 2011-ben.

A Bon-BOM című lapot a Médiahatóság 2012 októberében
nyilvántartásba vette.
Megjelenik 2021-ben a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.